

הוצאת ספר תורה לצורך מניין זמני

בשנים האחרונות נוסדו מניינים בימים הנוראים כחלק מפעילות "צהר" (ובעיקר ביום כיפור), אשר נועדו לאנשים שאינם חברים בבית כנסת ובדרך כלל אינם משתתפים בתפילות בציבור. מניינים אלו מתקיימים במקומות ציבוריים כבתי ספר ומתנ"סים, מקומות בהם אין ספרי תורה מצויים. הסיבה לקיום התפילות במקומות אלה דווקא היא שבחירת מקום שאינו מוכר כ"דתי" מאפשרת לאנשים החוששים מכפיה או מתביישים בחוסר ידיעותיהם ביהדות להשתתף בתפילות. מצב זה מחייב הבאת ספר תורה מבית כנסת אחר לצורך קיום התפילות, וכתוצאה מכך מתעוררות הבעיות ההלכתיות הבאות:

1. האם מותר לטלטל ספר תורה ממקומו לצורך קריאה בו במקום אחר?
 2. במקרה שהתשובה לשאלה הראשונה היא שמותר, האם ניתן להביא שני ספרים, אחד לצורך הקריאה והשני למפטיר?
 3. במקרה שיש צורך להחזיר את הספרים בלילה לבית הכנסת ממנו הם נלקחו, האם מותר להביאם בערב לתפילת כל נדרי, להחזירם, ובבוקר להביאם בשנית?
- השאלה הראשונה דומה לשאלה האם מותר להביא ספר תורה לבית אבל בזמן ה"שבעה", והשאלה השלישית דומה למקרה של הוצאת ספרי תורה לרחובה של עיר בשמחת תורה ובהקפות שניות. בשורות הבאות ננסה לברר את הדומה והשונה בין המקרים, נברר את יסוד הדין ונסכם את אשר העלנו.

מקור הדין

על המשנה ביומא ז, א: "וחזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת; וראש הכנסת נותנו לסגן; והסגן נותנו לכהן גדול; וכהן גדול עומד ומקבל. וקורא עומד. וקורא אחרי מות ואך בעשור, וגולל ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר: יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן. ובעשור שבחומש הפקודים קורא על פה", מקשה הירושלמי (יומא פרק ז דף מד טור ט): "בכל אתר את אמר הולכין אחר התורה והכא את אמר מוליכין את התורה אצלן? אלא על ידי שהן בני אדם גדולים התורה מתעלה בהן". ביאור הדברים: הקורא בתורה נקרא בכל מקום 'עולה לתורה' מפני שהוא עולה לבמה בה התורה נמצאת וקורא בה.¹ אדם שטעה 'מורידים' אותו, כלומר גם כאן ההסבר הוא שהמקום שהיה בו גבוה ועלה אליו. אבל במשנה כתוב כי הכהן הגדול אינו עולה לתורה אלא

¹ המקור הקדום ביותר בו מצאתי נוהג זה הוא בירושלמי סוכה ה, ה (דף נה טור א ו- ב): "אמר רבי יודה כל שלא ראה דיפלי איסטב' של אכסנדריאה לא ראה כבוד ישר' מימיו. כמין בסילקי גדולה היה... ובימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה. עמד אחד מהן לקראות בתורה היה הממונה מניף בסודרין והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה שהיה מברך...". והשווה לבבלי סוכה נא, ב שגם הביאו תיאור זה אך המילים המודגשות חסרות, ועל כך הקשה התוס' (שם נב, א ד"ה וכיון) והרי זו אמן יתומה? והביא את דברי רבינו ניסים גאון (מובא גם בערוך ערך אמן) כי מדובר על ברכות התורה שניתן לענות גם אם אין שומעים. וראה בהרחבה בתוספתא כפשוטה סוכה פרק ד' עמ' 891-892.

התורה מגיעה אליו? ועונה הגמרא כי אדם חשוב יכולים להביא אליו את התורה, ואין הוא צריך לעלות אליה. וממשיכה הגמרא שם לשאול: "והא תמן מייבלין אוריתא גבי ריש גלותא [נראשי הגולה לא היו אנשים חשובים]? אמר רבי יוסה בי רבי בון תמן על ידי שזרעו של דוד משוקע שם אינון עבדין לו כמנהג אבהתהון". גם כאן יש להסביר שהביאו את התורה לראש הגולה לקרוא ממקומו והוא לא נצרך להגיע לבימה. ואם כן אנשים אלו לפעמים היו אנשים שאינם מהוגנים, ובכל זאת הגישו אליהם את התורה? אלא שגם אם הם אינם חשובים הם מיוחסים, ולכן הביאו אליהם את התורה.

ראיה להסבר זה של הירושלמי ניתן להביא ממנהג הגאונים שאחרי שקראו בתורה הכהן והלוי, היו מביאים (מורידים) את ספר התורה לנשיא לקרוא שלישי, ואחר כך הספר חזר (עלה) לבמה להמשך הקריאה (רביעי והלאה). מנהג זה מתואר בכמה מקומות, ראה ספר המנהיג הלכות שבת (מהדורת יצחק רפאל חלק א עמ' קפב): "מנהג היה למור עוקבא נשיאה שהיו מביאין לו כסא שלכבוד בבית הכנסת מצד הארון, ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי היו מורידין לו התורה. ואיתא סמך לדבר בירושלמי ביומא פרק בא לו, בכל אתר את אמר הולכין [ומובא המשך הירושלמי שהעתיקנו לעיל]..."².

מכל מקום מגמרא זו ניתן ללמוד כי אין זה מכבוד התורה שהיא הולכת אל האדם הקורא בה, ומן הראוי שמי שרוצה לקרוא יבוא אל מקום התורה. על פי עקרון זה למד ר' יצחק ב"ר משה מוינה (הריא"ז – אור זרוע חי בסוף המאה ה-12 באשכנז) כי אדם חולה יכול לאסוף אליו עשרה אנשים הביתה, ואם הוא איש חשוב יכול להביא ספר תורה על מנת לקרוא בו (ספר אור זרוע ח"א – הלכות קריאת שמע סימן ט): "כשהוא חולה שיכול לכוין שיבואו עשרה ויתפללו עמו. ואם הוא אדם חשוב בעירו, מביאין לו ספר תורה בביתו שיקראו בו עשרה שמתפללין עמו. דאמר בירושלמי ביומא (פ' בא לו) 'בכל אתר את אמר הלך אצל תורה וכה את אמר מוליכין את התורה אצלם? אלא על ידי שהם בני אדם גדולים התורה מתעלה בהם. והא תמן מובילין את התורה גבי ריש גלותא? אמר ר' יוסי בר בון תמן ע"י שזרעו של דוד משוקע שם אינון עבדין ל' כמנהג אבהתהון'. ואיתא נמי בירושלמי דסוטה אם לאותם מביאים בעבור כבודם לזה שאנוס, כש"כ שמביאים לביתו. ובעת הקריאה יעמוד הקורא ויקרא". תלמידו, רבי מאיר בן ברוך מרוטנברג (חי במאה ה-13 בגרמניה) תיקן דבר זה באופן כללי יותר (שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד דפוס פראג סימן כג): "בני אדם החבושין בבית האסורים אין מביאין אצלם ס"ת אפי' בר"ה ויו"כ, מדאמר בירושלמי פ' בא לו (ה"א): בכל אתר את אמר הלך אחר תורה והכא את אמר מוליכים התורה אצלם? אלא ע"י שיש בני אדם גדולים איני יודע אם התורה נתעלתה בהם או הם לא יעלו אצלה. והא תמן מובילין אורייתא לגבי ריש גלותא? א"ר יוסי ב"ר בון ע"י שזרעו של דוד משוקע בהינון עבדין להון מנהג אבותיהן". כלומר – מגמרא זו למד המהר"ם כי גם להוציא את ספר התורה למקום אחר (במקרה זה לבית האסורים) – אסור.³

² ראה גם שמואל א. פאזנאנסקי, מגלת סתרים לרבינו נסים בר' יעקב, הצופה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ"ג) עמ' 26, וכן שמחה אסף, ספר מגלת סתרים, תרביץ יא (ת"ש) עמ' 23 אות קכג.

³ נראה לי שגם המהר"ם מרוטנברג וכל ההולכים בעקבותיו יסבירו את פשט הירושלמי כפי שכתבנו למעלה, והדין להוציא את ספר התורה ממקומו לבית אחר אינו פשט דברי הירושלמי אלא נלמד מהעיקרון של כבוד ספר התורה. המהר"ם אינו מזכיר את האור זרוע באופן מפורש אך ניתן להניח שהאוי"ז הוא המקור של הדברים. דברי האוי"ז מוזכרים בהגהות אשר"י על הרא"ש מסכת ברכות פרק א סי' ז.

את דברי המהר"ם הללו הביא תלמידו המרדכי⁴ בסוף פרק ראשון של מסכת ראש השנה (סי' תשי) והוא המקור לכל הדיונים באחרונים סביב נושא זה.⁵

מקור תלמודי נוסף מצוי ביומא ע, א: "ואחר כך כל אחד ואחד מביא ספר תורה מביתו, וקורא בו כדי להראות חזותו לרבים". ממקור זה משמע בברור כי ניתן להוציא ספר תורה ממקומו, אפילו שלא על מנת לקרוא בו, אלא רק על מנת להראות את יופיו ברבים. מכל מקום ברור כי מדובר כאן על ספרי תורה אישיים המצויים בביתו של כל אדם, ולא על ספרי תורה שבבית הכנסת.

שיטת הרמב"ם

למעשה כל הראשונים המוקדמים (האשכנזים הקודמים לאו"ז והספרדים) כמו גם הגאונים לא הזכירו דין זה כלל, כנראה מפני שלמדו את הירושלמי כפשוטו ולא ראו להוסיף את דבריו של המהר"ם.

יש לעיין בדברי הרמב"ם בנושא, אשר משקפים את שיטת הרי"ף והגאונים.

בהלכות תפלה וברכת כהנים פוסק הרמב"ם כי 'עולים לתורה', ובתיאור סדר קריאת התורה כתב (יב, כ): "כיצד סדר הקריאה בתורה עם התפלה?... ומוציא ספר תורה, וקורא לאחד אחד מן הציבור ועולין וקוראין בתורה", וכן בתיאור מבנה בית הכנסת כתב (יא, ב): "כשבונים בית הכנסת, אין בונים אותו אלא בגובהה של עיר... ובונים בו היכל שמניחין בו ספר תורה... ומעמידין בימה בבית הכנסת כדי שיעלה עליה הקורא בתורה".⁶

וכן פסק את העברת ספר התורה ביום כיפור לכהן הגדול ובמעמד הקהל למלך בהלכות עבודת יום הכפורים ג, י ובהלכות חגיגה ג, ד. והוסיף שם ביאור: "וחזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת. וראש הכנסת נותנו לסגן. והסגן נותנו לכהן גדול. וכהן גדול נותנו למלך כדי להדרו ברוב בני אדם". ממקור זה לא ברור את מי מהדרים – את המלך או את ספר התורה. בפיחמ"ש שוטה ז, ו כתב הרמב"ם: "ומוסרין ספר תורה מיד ליד, לכבוד ולהודור", כלומר הנושא הוא ספר התורה, שכבוד לו שמעבירים אותו מיד ליד בפני בני אדם רבים.

מכל מקום רואים אנו כי פסק הרמב"ם את דברי הירושלמי, ויש חיוב לבוא אל התורה ולא מביאים את התורה לאיש העולה, אך עדיין לא ראינו את דעתו בעניין הוצאת ספר התורה חוץ לבית הכנסת.

⁴ המהר"ם היה מנהיגה של יהדות אשכנז, ובהיותו בשיא מעמדו נכלא על ידי מלכות הרשעה. נעשו מאמצים רבים לפדותו בממון רב, אך הוא סירב להיפדות יותר מכדי דמיו. יתכן כי התשובה בדבר ספר תורה לאסירים, קשור לדבר זה. גם המרדכי, תלמידיו, נהרג על קידוש השם.

⁵ מקור נוסף לדין זה ניתן למצוא בזוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי (דף רכה עמוד א): "ווי לדרא אי אצטריך ס"ת לאגלאה ליה מאתר לאתר אפי' מבי כנישתא לבי כנישתא דהא לא אשתכח ביניהו על מה ישגחון עליהו ודא לא ידעין כללה בני נשא דהא שכינתא כד אתגלייא גלותא בתראה עד לא תסתלק לעילא", אך שם מדובר על ענייני הוצאת ספר תורה במקרה של תענית. וכבר כתב על דברי הזוהר הללו רבי דוד פארדו בשו"ת מכתם לדוד (או"ח סי' טו): "ואל תשיבני מלשון הזוהר... שאין הדברים כמשמען, דהא לא קאמר דמפקו ליה מאתר לאתר, אלא אי אצטריך לאגלאה, ופשוטו הוא היכא דאיכא ריתחא בעלמא ואצטריך לאגלאה ברחוב, וכן אין האיסור אלא כשמוציאים אותו בגלוי. ועוד לאלוה מלין בסודו של מאמר זה, ואין למדים ממדרשים נעלמים שלא ניתנו לפרשם אלא ליודעי חן, ולדינא אין לנו אלא דברי הש"ס והפוסקים שדבריהם ברור מללו...".

⁶ השווה לתיאור בנו ר' אברהם, בספר המספיק לעובדי השם (מהדורת דנה) עמ' 105-107.

והנה הפרק האחרון (פרק י) בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה יועד לדיני הקדושה היתירה והכבוד הגדול שיש לנהוג בספר תורה. וכתב שם (הלכה יא): "היה מהלך ממקום למקום וספר תורה עמו - לא יניח ספר תורה...", ולא הגביל הליכה זו אלא תמיד היא מותרת. ועוד שם (הלכה ט): "כל הרואה ספר תורה כשהוא מהלך חייב לעמוד מפניו..." וגם כאן אם היה מותר להוציא את התורה במקרים חריגים ביותר היה לו לכתוב כן. וכן שם (הלכה ו): "לא יאחז אדם ספר תורה בזרועו ויכנס בו לבית המרחץ, או לבית הכסא, או לבית הקברות", כלומר הוצאת הספר היא דבר יום יומי (בדרך לבית המרחץ), ואף הדגיש הרמב"ם בהלכה זו "לא יאחז אדם", כאשר הגמרא בסנהדרין (כא, ב) הזכירה הלכה זו יחסה אותה למלך. כמו כן חסרה כאן הדרישה למניין אנשים שילוו את התורה או תנאים אחרים הנזכרים באחרונים (יובאו לקמן).

אלא יתכן כי בתקופת הרמב"ם, וכן בתקופות קדומות יותר, המציאות הייתה שונה. ספרי התורה כלל לא היו בבית הכנסת אלא במבנה הסמוך לבית הכנסת, או במקום מרכזי בעיר, ובכל פעם שהיה צורך בספר היו באים לקחת (כדוגמת ספרי התורה בכותל המערבי בימינו). בשרידי בתי כנסיות מימי חז"ל שנחשפו לאחרונה (כדוגמת בית אלפא) נראה כי לא היה ארון קודש בתוך בית הכנסת, אלא היה היכל במבנה צמוד (אשר פעמים היו מדרגות אשר חיברו בין ההיכל לבית הכנסת) שבו אוחסנו ספרי התורה. בזמן התפילה הספר היה מובא לבית הכנסת והיה מונח בתיבה. וכך תיאור בית הכנסת בהלכות תפלה וברכת כהנים יא, ב: "כשבונים בית הכנסת, אין בונים אותו אלא בגבהה של עיר... ובונים בו היכל שמניחין בו ספר תורה, ובונים היכל זה ברוח שמתפללין כנגדה באותה העיר, כדי שיהיו פניהן אל מול ההיכל כשיעמדו בתפלה. ומעמידין בימה בבית הכנסת כדי שיעלה עליה הקורא בתורה או מי שהוא אומר לעם דברי כיבושין כדי שישמעו כולם. וכשמעמידין התיבה שיש בה ספר תורה - מעמידין אותה באמצע, ואחורי התיבה כלפי ההיכל ופניה כלפי העם", כלומר - לכל קריאה בתורה היו מטלטלין את הספר לתוך התיבה שהייתה בבית הכנסת.

תאור זה גם מסביר את ההלכה (שם יב, כד): "מקום שמוציאין ספר תורה אחר שקוראין בו ומוליכין אותו לבית אחר להצניעו - אין הציבור רשאים לצאת עד שיצא ספר תורה וילוו אותו והם אחריה עד המקום שמצניעין אותו בו",⁷ כלומר - יש התייחסות הלכתית לכך שהספר הובא רק לצורך הקריאה ואינו נשאר בבית הכנסת.

מצב זה, שבו הספר מאוחסן דרך קבע שלא בבית הכנסת, מתואר בתשובת הרמב"ם (מהד' בלאו סי' קנב עמ' 295): "שאלה: מה אומר אדוננו בדבר ספר תורה, כאשר יחתמנו המפטיר, היחזירנו להיכל ואחר כך יקרא ההפטר או ישימנו בתיבה, לפי שצר הדוכן, שעליו קוראים בספר התורה, עד אשר יפטיר ויחזירנו להיכל למקומו?

התשובה: אין הבדל בזה ואין להעדיף מעשה אחד על חברו אלא מצד מנהג הקהל, כי אין צריך לשנות מנהג, שנהגו בו, גם אם קטנה חשיבותו, אם אין זה מביא להפסד בדת ולא לעברה. וכתב משה".

⁷ המקור להלכה זו בסוטה לט, ב: "ואמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: אין הציבור רשאים לצאת - עד שינטל ספר תורה ויניח במקומו; ושמאל אמר: עד שיצא. ולא פליגי: הא דאיכא פיתחא אחרינא, הא דליכא פיתחא אחרינא". רבו ההסברים לסוגיא זו ראה רי"ף מגילה פרק ד' רמז אלף קמא, וב"י או"ח סי' קמט ונושאי כלים של השו"ע שם, אך ברור כי הרמב"ם לא חילק בין מקרה שיש פתח אחד ובין אם יש שני פתחים, וזה על פי הסבר הגאון המובא ברי"ף, ראה פרוש יד פשוטה של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א על הלכה זו (עמ' תכז-תכט).

מכל המקורות הללו ברור כי בתקופת הרמב"ם, ונראה שגם בתקופות קדומות יותר, נהגו לטלטל את ספר התורה באופן תדיר ברחובות, בין אם זה לצורך קריאה, בין אם זה לצורך לימוד.

1. טלטול ספר תורה לצורך קריאה בו במקום אחר

הבית יוסף (אורח חיים סוף סימן קלה) פסק: "כתב המרדכי סוף פרק קמא דראש השנה: מצאתי בתשובה, דבני אדם החבושים בבית האסורים אין מביאים אצלם ס"ת אפילו בראש השנה ויום הכיפורים, כדאמרין בירושלמי פרק בא לו: בכל אתר את אמר הולכים אחר התורה והכא תימא מוליכים תורה אצלו? אלא על ידי בני אדם שהם גדולים התורה נתעלה בהם. והא תמן מוליכים אורייתא גבי ריש גלותא? א"ר יוסי בר בון תמן על ידי שזרעו של דוד משוקע שם אינון עבדין ולא כמנהג אבותיהם". בשו"ע (קלה, יד) פסק רק את האיסור: "בני אדם החבושים בבית האסורין, אין מביאים אצלם ס"ת אפי' בר"ה ויוה"כ", ולא הזכיר את ההיתר במקרה של אדם חשוב. הרמ"א שם הביא שני מקרים שניתן להקל בהם: "והיינו דוקא בשעת הקריאה לבד, אבל אם מכינים לו ס"ת יום או יומים קודם, מותר (אור זרוע הגהות אשרי פ"א דברכות); ואם הוא אדם חשוב, בכל ענין שרי (שם)".

וכבר המשנה ברורה שם (ס"ק מו - נא) ובביאור הלכה ונושאי כלים נוספים הביאו מספר מקרים שבהם ניתן להקל ולהוציא את הספר תורה:⁸

1. במקרה שהאנשים אליהם מביאים את הספר הם אנוסים ואינם יכולים להגיע לבית הכנסת.
2. כאשר יש כבר מניין אנשים, אזי האיסור לא קיים. כל דברי המרדכי היו רק למקרה של יחידים שרצו לאסוף אליהם מניין ולהביא לשם ספר תורה.
3. אדם חשוב שאליו מותר להביא את ספר התורה, אינו רק תלמיד חכם אלא גם איש עשיר.⁹
4. אם ניכר שלא הביאו את הספר רק לשעת הקריאה, אלא הכינו לו מקום שם (ארון קודש וכדומה) אין זה נחשב חוסר כבוד ומותר להביא את הספר.
5. רק במקרה שהאדם אשר הביאו עברו את הספר נשאר במקומו, והספר מגיע אליו יש בעיה עם כבוד ספר התורה. אך במקרה שמדובר על קיום מניין במקום שלישי, אזי גם האנשים באו לקראת ספר התורה ואין כאן זלזול בכבוד ספר התורה.
6. בארבעה פרשיות, ובעיקר בפרשות זכור ופרה, מותר להביא להוציא ספר תורה על מנת לקרוא בו.

⁸ בספרות השו"ת שאלה זו נידונה בהרחבה, ראה רשימה מפורטת לקמן בהערה 10, אך מאמרים מסכמים כמעט שלא מצאתי בנושא. ראה הרב שמעון בירן הי"ד, דין הוצאת ספר תורה מבית כנסת, מלילות א' (תשנ"ח) עמ' 413-416; הרב יאיר דרייפוס, טלטול ספר תורה לצורך קריאה בו, מדרש דחד יומא ה' עמ' 146-152; הרב חיים פ. שיינברג, דיני ההיתר לטלטל ס"ת ממקום למקום, עם התורה מהדורה ג' חוברת ח' (תשנ"ג) עמ' כד-ל.

⁹ וראה שו"ת מלומדי מלחמה, למו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א (סימן כה) שנשאל על הוצאת ספר תורה לתפילה עם חיילים בשטח, והורה להתיר, ובין הטעמים שם הזכיר את הגדרת 'אדם חשוב' וכתב: "ואחרון אחרון חביב, אין לך אנשים גדולים מחיילים בני תורה העומדים על משמר ארצנו וערי אלהינו, והתורה מתכבדת ומתעלה בהם". וראה את דברי הרב ישראל ד. הרפנס, בתשובה בפרי תמרים כד עמ' נז-נט ושם כתב: "וציבור שלם דינם כאדם חשוב, ומותר לטלטל ס"ת בשבילים".

מכל מקום במקרה שלנו נראה כי הבאת ספר תורה לצורך קריאה בו בתפילת יום כיפור מותרת מפני שהכינו לספר מקום מיוחד, קיים מניין רב של מתפללים (מאות אנשים) ויתכן כי הם אף מוגדרים אנוסים מפני שאין בית כנסת שיכול להכיל כמות גדולה כל כך של מתפללים, וכן בכל מניין כזה באים אנשים נכבדים מאוד, אומנם לא בתורה אך ראשי הקהל הם, ומגיעם למקום ציבורי ואין ניכר שמביאים ספר תורה אליהם, ורשאים להביא אליהם ספר תורה. וכן נראה בעיון בספרות השו"ת,¹⁰ שבמקרה שיש צורך להוציא ספר על מנת לקרוא בו יש להקל ולהתיר את הוצאת הספר.

2. הבאת ספר נוסף לצורך המפטיר

מה הדין במקרה שיש כבר ספר תורה אחד, אך יש צורך לקרוא בשני מקומות (שני עניינים). האם במקרה זה מותר להביא ספר שני לצורך הקריאה השניה?

במשנה יומא ז, א למדנו כי הכהן הגדול קורא בעשור שבחומש הפקודים בעל פה. הגמרא (ע, א) מקשה: "אמאי? גלול וניקרי!" - אמר רב הונא בריה דרב יהושע אמר רב ששת: לפי שאין גוללין ספר תורה בציבור, מפני כבוד ציבור. - ונייתי אחרינא ונקרי! - רב הונא בר יהודה אמר: משום פגמו של ראשון. וריש לקיש אמר: משום ברכה שאינה צריכה. ומי חיישין לפגמא? והאמר רבי יצחק נפחא: ראש חודש טבת שחל להיות בשבת מביאין שלש תורות, וקורין אחת בענינו של יום, ואחת של ראש חודש (טבת) ואחת של חנוכה! - תלתא גברי בתלתא ספרי - ליכא פגמא, חד גברא בתרי ספרי - איכא פגמא".

מגמרא זו לומדים שאין גוללים ספר תורה בציבור. וכך נפסק להלכה ברמב"ם (הלכות תפלה וברכת כהנים יב, כג): "אין קוראין בחומשין בבתי כנסיות משום כבוד הציבור. ואין גוללין ספר תורה בציבור, (מפני טורח הציבור) שלא יטריח עליהן להיותן עומדין עד שיגלל. לפיכך אם צרכו לקרות שני עניינין - מוציאין שתי תורות". וכן נפסק בשו"ע או"ח קמ"ד, ג.

מה הדין אם יש רק ספר אחד ויש צורך לקרוא בשני עניינים, האם מותר לגלול את הספר? בשאלה זו דן הב"י (סי קמ"ד): "וכתב המרדכי בהגהות גיטין (סי' תס"ג) שביום טוב או ראש חודש כשאין

¹⁰ רבים דנו בשאלת הוצאת ספר תורה מבית כנסת למניין זמני לצורך קריאה (בנוסף לנושאי הכלים של השו"ע) ואלו הספרים שאני מצאתי: מהר"ם פדוואה (סי' פח); תשב"ץ (סי' קפט); שו"ת מהר"ם בר ברוך (סי' כג); מטה יהודה (סי' תקפ"ד דין ג); שו"ת אמרי דוד (סי' נא); שו"ת חקרי לב (חלק או"ח חלק ב סי' ו וחלק חו"מ חלק א סי' קיח); ישיב משה (או"ח סי' ז); בית שלמה (סי' לו); יד אהרן (או"ח סי' קלו); שו"ת אשדות הפסגה (חלק ו"ח סי' קיח); שו"ת זרע אמת (חלק א סי' לו); שו"ת נהרי אפרסמון (חלק או"ח סי' ל); שו"ת פתחא זוטא (סי' ח); שו"ת דברי יעקב (סי' סח); שו"ת זכר יהוסף (סי' לה); שו"ת בית שלמה (סי' לד); שו"ת בנין של שמחה (סי' ה); שו"ת יגל יעקב (סי' יד); שואל ומשיב רביעאה (חלק ג סי' ב); שו"ת פרי השדה (חלק ד סי' טו); שו"ת הרב"ז (סי' מב); שו"ת אגרות משה (חלק או"ח א סי' לד); שו"ת מלומדי מלחמה (סי' כה); עלון שבות (תשל"ג עלון א עמ' 16); שו"ת משיב מלחמה (חלק ב סי' קכ"ד); שו"ת הר צבי (חלק או"ח א סי' עא); שו"ת יביע אומר (חלק ז או"ח סי' נו); שו"ת מים ההלכה (חלק ד סי' לב). אבקש לציין לחלופת מכתבים שהיתה בנושא זה בין הרב אליעזר וולדינברג, לבין הרב יוסף קאפח. בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יז סימן יב) העלה הרב וולדינברג לאסור הוצאת ספר תורה באופן קבוע למניין שלא מצוי במבנה של בית הכנסת. כאשר סיים הר"י קאפח את חלקו במהדורתו של משנה תורה (חלק ב' של נשים) שלח לרב וולדינברג עותק מהספר החדש עם הפניה לראות בהלכות תפלה וברכת כהנים פרק יב במהדורתו אות סא. שם מסביר הר"י

שם ס"ת אחר גוללים ס"ת דמוטב שידחה כבוד הציבור ולא תדחה תקנת חכמים. וכן מצאתי כתוב בשם הריטב"א ביומא פרק בא לו (שם ד"ה חד). והרשב"א כתב בתשובה שאלת ראש חודש שחל להיות בשבת שמוציאין שני ס"ת אם אין להם אלא ס"ת אחד אם מותר לקרות המאורע בחומשים שלנו. תשובה מותר לקרות המאורע בחומש שהרי בפרק בא לו התירו לקרות בעל פה אע"פ שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה (גיטין ס:) ואסרו לגלול מפני כבוד הציבור וכ"ש כאן שקורין בכתב שאין גוללין ע"כ. והעולם לא נהגו אלא כסברא ראשונה".

כלומר – מצאנו מחלוקת האם במקרה שכזה מותר לגלול את הספר, או עדיף לקרוא מחומש (ספר פסול) ולא להטריח את הציבור. בשו"ע (קמד, ג) ובנו"כ שם נפסק שיש לגלול ולקרוא בספר כשר, אך מהדיון ברור עד כמה חשוב שלא לגלול את הספר בציבור,¹¹ וא"כ נראה לומר שגם להביא ספר תורה אחר מבית כנסת עדיף.

3. הבאת ספרי תורה שלא לצורך קריאה בהם

בסעיף זה יש לדון על הבאת ספר תורה לבית כנסת (זמני) אחר שלא למטרת קריאה בספר. דבר זה קורה אם רוצים להביא ספר לתפילות כל נדרי וערבית (שאין בהם קריאת התורה) אך יש צורך להחזיר את הספר בלילה למקומו הקבוע.¹²

המנהג בתפילת כל נדרי הוא להוציא שני ספרי תורה, על מנת לאפשר לציבור לנשק את הספרים, ודבר זה היינו חלק משמעותי בטקס התפילה ומשפיע רבות על אווירת התפילה, בעיקר לאנשים שהצד הטקסי הוא המשמעותי עבורם.¹³

לא זכיתי למצוא דיון מפורש המתייחס למקרה זה אך מצאתי שני מקרים דומים.

1. חיוב שבועה בספר תורה

כאשר אדם מתחייב בשבועת הדיינין, בין מהתורה או מדברי סופרים, חייב להישבע בספר תורה. וכך הרמב"ם מתאר את הטקס (הלכות שבועות יא, ח-ג): "ושבועת הדיינין בין שהיתה של תורה או של דברי סופרים בין על טענת ודאי בין על טענת ספק כך היא, הנשבע או חזו ספר תורה בזרועו

קאפח את הירושלמי ביומא ואומר שעל פי הסבר זה אין כל סיבה לאסור הוצאת ספר תורה כלל. הרב וולדינברג עונה לר"י קאפח ונשאר בדעתו לאסור, והדבר פורסם בשו"ת ציץ אליעזר חלק יח סי' ו.

¹¹ אף מהרמב"ם שהבאנו לעיל נראה שיש להסתפק מה יש להעדיף – גלילת ספר התורה בציבור או קריאה בחומשים. בהלכות סמך את שני הדינים הללו יחד, למרות שבגמרא אינם סמוכים. את איסור הקריאה בחומשים תלה בכבוד הציבור, אך בתשובה (מהדורת בלאו סי' רצד עמ' 550) מתיר הרמב"ם לברך בציבור על קריאה בחומשים במקום שאין ספר תורה כשר. סיבת האיסור לגלילת ספר בציבור היא טרחת הציבור. יתכן כי במצב בו אנו דנים, ההכרעה האם לקרוא בחומש או להמתין עד שיגללו – תלויה בציבור.

¹² דבר זה יכול להיווצר במקרה שהביטוח לספר התורה תופס רק אם הספר במקומו, ובתנאי אבטחה שונים (סורגים, שני מנעולים ואזעקה) דבר שלא מתקיים במקום אליו הביאו את הספר. חז"ל התירו הוצאת ספר תורה לצורך הגדלת רווחי בית הכנסת, כגון בשבתות חתן או חגים בהם הרבה אנשים רוצים לעלות לתורה, וכל אחד תורם כסף לבית הכנסת.

¹³ לעיל הסיבה השישית להתיר הוצאת ספר ממקומו הייתה קריאה באחת מארבע פרשיות ובעיקר זכור או פרה. שתי סיבות ראיתי להיתר בקריאות אלה. האחת – שאלו קריאות מהתורה. השניה – קריאות אלו מעוררות לתשובה. הסיבה השניה מתאימה מאוד לענייננו.

והוא עומד ונשבע... הדיינין שהשביעו בלא נקיטת חפץ בידו הרי אלו טועים, וחוזר ונשבע וספר תורה בידו... אין בין שבועת הסת לשבועת הדיינין אלא נקיטת חפץ, שאין הנשבע שבועת הסת או חזו ספר תורה אלא משביעין אותו בשם או בכנוי בשבועה או באלה מפיו או מפי בית דין כמו שבועת הדיינין, וכבר נהגו הכל להיות ספר תורה ביד חזן הכנסת או שאר העם בעת שמשביעין שבועת הסת כדי לאיים עליו".

היכן הדברים מתבצעים? בבית הדין. היכן בית הדין נמצא? (רמב"ם הלכות סנהדרין א, ג): "כמה בתי דינין קבועין יהיו בישראל, וכמה יהיה מניינן? קובעין בתחלה בית דין הגדול במקדש, והוא הנקרא סנהדרי גדולה ומניינם שבעים ואחד... ועוד מעמידין שני בתי דינין של עשרים ושלושה, עשרים ושלושה. אחד על פתח העזרה ואחד על פתח הר הבית. ומעמידין בכל עיר ועיר מישראל שיש בה מאה ועשרים או יותר סנהדרי קטנה ויושבת בשער העיר".

אם כן כיצד הגיע ספר התורה לבית הדין? כאשר היה צורך להשביע היו מביאים ספר תורה מבית הכנסת לצורך כך. יתרה מזאת מצאנו בתשובות הרמב"ם (מהדורת בלאו סי' סג עמ' 98-102) שנשאל מה לעשות במקרה שאדם חולה בביתו והוא חייב בשבועה. אחת האפשרויות שהשואלים העלו, והרמב"ם לא שלל אותה בתשובתו היא להביא ספר תורה למיטת החולה על מנת להשביעו.

2. הוצאת ספרים בשמחת תורה לרחובה של עיר

המקרה השני הוא הנוהג הנפוץ בדורנו להוציא ספרי תורה מבית הכנסת לרחובה של עיר על מנת לשמוח בשמחת תורה, ובעיקר בהקפות שניות במוצאי שמחת תורה. מקרה דומה הוא הוצאת ספר תורה מבית הכנסת לקראת ספר תורה חדש, בחגיגות הכנסת ספר תורה חדש. האחרונים¹⁴ שדנו בנושא זה ראו רובם ככולם ללמד זכות על מנהג זה, ובעיקר ציינו לגמרא ביומא ע, א: "ואחר כך כל אחד ואחד מביא ספר תורה מביתו, וקורא בו כדי להראות חזותו לרבים". מגמרא זו משמע ברור כי ניתן להוציא ספר תורה ממקומו, אפילו שלא על מנת לקרוא בו. שיקול נוסף שהוזכר הוא שאם לא יוציאו את הספר, אזי הוא יישאר בודד בארון, ומה תועלת יש בדבר זה?

מכל האמור לעיל, נראה שגם לתפילת כל נדרי יש להתיר להביא שני ספרי תורה, אף אם בסוף בתפילה הם יוחזרו למקומם הקבוע, שהרי נוכחות הספרים בתפילה מוסיפה רבות ליראת שמים ולרצינות בתפילה. חלק נכבד מתפילות יום כיפור מתקיים כאשר ארון הקודש פתוח, ואיך יראה הדבר אם הארון ריק? מה עוד שכיבוד פתיחת הארון עבור אדם שאינו רגיל בדבר נחשב כדבר נעלה, דבר שמוסיף לקדושת היום הנכבד.

¹⁴ ראה מור וקציעה (סי' קלה); מאורי אור (חלק באר שבע דף דה ע"א); שו"ת צפחית בדבש (סי' ג); לדוד אמת (סי' ד אות יז); פחד יצחק (ערך ספר תורה וכבודו); שערי אפרים (סי' ט סעיף מו); שו"ת היכל יצחק (חלק או"ח סי' ז); שו"ת ישכיל עבדי (חלק ה או"ח סי' ט); שו"ת דברי חכמים (סי' נב); שו"ת שרידי אש (חלק ב סימן עט); שו"ת בית שערים (חלק או"ח סי' מט ו- נב); שו"ת הר צבי (חלק או"ח א סי' עא); שו"ת בית ישראל לנדא (סי' כב); נתיבי עם (חלק א סי' קלה); שו"ת הליכות שבא (חלק או"ח סי' לא); שו"ת נצר מטעי (חלק או"ח סי' ו); שו"ת אורח משפט (חלק או"ח סי' קמב).

כבוד ספר תורה

העיקרון שעליו כל הדיון לעיל נסוב הוא 'כבוד ספר תורה'. השאלה הנשאלת היא האם הוצאת ספר תורה ממקומו הוא בזיון לספר, ולכן יש להימנע מכך או שאין במעשה זה פגיעה בכבוד התורה, ואדרבא על ידי השימוש בספר (לקריאה ולחיבוב התורה) מתגדל כבוד התורה בכך. בנושא הכבוד המיוחד שיש לתת לספר והסיבה שיש לכבד באופן זה אבקש לדון בשורות הבאות. הרמב"ם בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק י הלכה ב כתב כלל: "ספר כשר - נוהגין בו קדושה יתירה וכבוד גדול". כל ההלכות בהמשך הפרק מבארות מהוא אותו הכבוד שיש לתת לספר התורה. בהלכה י כתב הרמב"ם משפט שיכול לבאר את הסיבה לאותו כבוד שיש לתת לתורה: "מצוה ליחד לספר תורה מקום, ולכבד אותו המקום, ולהדרו יתר מדאי. דברים שבלוחות הברית הן הן שבכל ספר וספר". הדברים שכתובים בספר התורה הם הדברים שבלוחות הברית שהם דברי ה' למשה. למעשה זו התורה היחידה שניתנה להיכתב, ופרט לתורה הזאת הכל נחשב כתורה שבעל פה שהותרה כתיבתה בדיעבד רק בתקופה מאוחרת.

מכיוון שזו התורה הנכתבת, יש הלכות רבות הנוגעות לצורת הכתיבה, כלי הכתיבה, פרשיות (סתומות ופתוחות), אותיות מיוחדות, תגין שעל האותיות ועוד הרבה פרטי הלכות.

על יחס בין תורה שבכתב (ספר התורה) לתורה שבעל פה האריך הרמב"ם בהרבה מכתביו,¹⁵ אך ברור כי מטרת הכתיבה של התורה היא להפיץ את הכתוב בה בכל העם. וכך תיאר זאת הרמב"ם בהקדמה למשנה (עמ' כז): "אחר כך יפוצו העם ללמד קצתם לקצתם מה ששמעו מן השליח [=משה רבנו], ויכתבו המקרא במגלות. ויפוצו ראשי העם בכל ישראל ללמד ולשון, עד אשר ידעו על פה זה המקרא, וידקדקו בקריאתו, ואחר כך ילמדו גם פרוש זה המקרא". ברם הבעיה עם דברים כתובים היא שנופלים בהם מחלוקות ביחס למונח ולמשמעות של הדברים, וזו הסיבה שלא ניתנה התורה שבעל פה להיכתב (גטין ס, ב) אלא נשארה הסמכות בבית הדין לקבוע את ההלכה. את הדברים הכתובים שימרו בצורתם המקורית, ככל שהדבר ניתן, ולא נתנו לעשות כל שינוי ותוספת כי דבר כזה משמעותו הכנסת פרשנות לנוסח התורה, וזה כלול בתורה שבעל פה. כמו כן שימור הנוסח הנכתב מונע היווצרות מחלוקות. על כן ספר שאינו כתוב על פי כללי הכתיבה, אינו קדוש בקדושת ספר תורה, ודינו כחומש בלבד.

דברים אלו כתב הרמב"ם במורה הנבוכים חלק א פרק עא: "ולא היה הדבר המסור לכל בני אדם אלא מקראות הכתובים בלבד. וכבר ידעת כי אפילו תורה שבעל פה המקובלת לא היתה כתובה לפנים, כפי הציווי המפורסם באומה 'דברים שאמרתי לך על פה, אי אתה רשאי לאמרם בכתב', והרי זו היא תכלית החכמה בתורה [ואם כן למה לא התירו לכתוב את ההלכה, והרי זה העיקר]? לפי שהיתה הרחקה ממה שאירע בה בסופו של דבר, כלומר – ריבוי הסברות והסתעפות השיטות, ומשפטים בלתי ברורים שיארכו בהסברת המחבר, ושכחה שתארכה לו, ויתחדשו מחלוקות בין בני אדם ונעשים כתות ונבוכים במעשה.¹⁶ אלא נמסר הדבר בכל זה לבית דין הגדול...". ועל כן גם

¹⁵ ראה בהקדמת הרמב"ם למשנה תורה ובתחילת הקדמת הרמב"ם למשנה, מהדורת ר"י שילת עמ' כז-כח, ובמקבילות שציין הר"י שילת בביאור שם.

¹⁶ הר"י קאפח הוסיף במהדורתו הערה (מס' 10) וז"ל: "כל זה מדבר רבנו בימיו, שעדיין לא התרחקו הרבה מסוגיות התלמוד ודרכי חשיבתו. כל שכן בימינו שכל בעל תשובה מדייק דיוקי דיוקין מדברי אחרוני אחרונים, שכל בסיסו אינו אלא דיוקים אוריים מדברי אחרון שלפניהם, עד שבמקרים מסויימים כשאדם מתבונן בהם, רע עליו המעשה

הדבר שניתן להיכתב עליו להישמר כצורתו המקורית ללא כל פרשנות כשעת נתינתו ממש, ומכאן קדושתו.

מקום נוסף בו רואים את מקור קדושתו של ספר התורה, שהינו למעשה העתק של הספר שכתב משה, הוא ביחס למקומות בהם נפלו מחלוקות כיצד יש לכתוב. הרמב"ם נשאל על דבר זה (מהדורת בלאו סי' קנד): "שאלה: ויורנו הדרתו בדבר התגין שבספר התורה ושבמזוזה, האם הם חובה אם לאו, והאם זה הלכה למשה מסיני או הוא כתוב בתלמוד, והאם פרשו זאת רז"ל או הוא מנהג, ומאיזו עת נתקן, והאם יהיו התגין זינין או סימנין על ראשי האותיות, לא זינין, והאם אפשר להקל בזה אם לאו? וכוונתנו שיבאר זה (הענין) ושלוש.

התשובה: צורת התגין היא קוים דקים, שבראשיהם עובי, כמו זין, (והם) באים על אותיות מיוחדות בכל התורה, יש אותיות, שעליהן קו אחד מהם, ויש אותיות, שעליהן שני קוים מהם ושלושה ויותר עד שבעה קוים. ואין ידוע טעם לזה ואי אפשר לכוללם בכלל. והם מה שקוראים החכמים כתרי אותיות ועליהם אמרו 'קושר כתרים לאותיות'. וכך נמצאו בספרי תורות, שכתבם משה רבינו ע"ה. ובמשך העתות רבתה המחלוקת במספרם ובאותיות אשר יבואו עליהן. על פי אחת המסורות, המונות אותם, יושמו על אות שני תגין, (ועל פי) אחרת יושמו עליה שלשה או אחד, ומקצת האותיות נמצאות בתגין על פי מסורת אחת ואין עליהן דבר על פי מסורת אחרת. ומאחר שרבתה המחלוקת בזה ועל פי עיקר הדין אין השמטתן פוגעת ואינה פוסלת, הואיל וכתבתם אינה אלא חיקוי לספרים, שכתב משה רבינו ע"ה, ראו מקצת אנשי המדינות להשמיטם ולהחסירם מן הספרים בכלל בגלל המחלוקת שנפלה בהם, שהרי אין (עוד) בכתיבתם חיקוי לאותו הספר הנזכר לעיל. ומקצת החכמים חושבים, שזאת הדעה מוטעית ואין המחלוקת, שנפלה במספרם, מחייבת להשמיטם, הואיל ויש מחלוקת גם במספר הפרשיות ובדבר הסתומות והפתוחות מהן ואין זה מחייב להשמיטן, והם כותבים אותם על פי הדעה המפורסמת. וזה הראוי ואל זאת הדעה נוטה אני. ומצוה מן המובחר לבחור אלו התגין בתפלין והמזוזה וספרי התורות על פי הדעה המפורסמת. ומי שאינו משגיח בזה ואינו כותבם, לא הפסיד ולא פסל, אבל אין זה מן המובחר. וכל הספרים שבמערב כותבים בהם התגין. וכתב משה".

גם מתשובה זו למדים אנו שספרי התורה שלנו הנם העתק לספרו של משה, וכל מטרתנו לדייק בכתיבה על מנת להיות קרובים לנוסח הנכון. רק ספר שנכתב כהלכתו מתקדש בקדושת ספר תורה, ואם חסר אפילו אחד מתנאי קדושתו, אינו אלא כחומש.

מכל מקום נמצאו למדים שכל מטרת ספר התורה היא שאנשים יקראו וילמדו בו, ולכל הפחות ייראו ממנו וילמדו על קדושת התורה. על מנת להשיג מטרה זו ראוי וצריך להוציא את הספרים למקומות בהם באים אנשים שאינם רגילים בביקורים בבתי כנסת, על מנת לקרב ולאפשר גם לאנשים אלו להיות קרובים לתורה.

הכלל העולה¹⁷ שניתן להוציא ספרי תורה על מנת לקרוא בהם, וכאשר יש מקום (ארוך קודש) ניתן להוציא את הספרים אף שלא לצורכי קריאה, ובלבד שיכבדו את ספר התורה כפי הניתן. "שהוא העד הנאמן על כל באי העולם, שנאמר 'והיה שם בך לעד' (דברים לא, כו). ויכבדנו כפי כוחו. אמרו

עד כמה רחוקים ומופלגים הם מן הגמרא ורוחה". ויתכן כי הר"י קאפח היה גם אומר דברים אלו על דיוגנו בסעיפים 1 – 3 כפי שהבאנו בשמו לעיל סוף הערה 10.

¹⁷ והסכים עם פסיקה זו מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א, ראש ישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים.

חכמים הראשונים:¹⁸ כל המחלל את התורה – גופו מחולל על הבריות; וכל המכבד את התורה – גופו מכובד על הבריות" (ההלכה המסיימת את הלכות ספר תורה במשנה תורה לרמב"ם).

¹⁸ על לשון 'חכמים ראשונים' עמדנו בסיני קט (תשנ"ב) עמ' נו-צא, ושם הראנו כי הרמב"ם כיוון בלשון זה לומר כי הדברים הנאמרים אינם נכונים במלואם. במקרה שלנו מקור הדברים במשנה אבות ד, ח: "רבי יוסי אומר: כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות". ופירש שם הרמב"ם: "כבוד תורה הוא (1) שיכבד ציווייה בגלוי זריזות בעשייתם, (2) ויכבד החכמים נושאה, (3) והספרים אשר חוברו בה. וכן חלול תורה הוא בשלושת הדברים". אך בהלכות סנהדרין כד, י פסק: "שכל המבזה את התורה - גופו מחולל על הבריות; והמכבד את התורה - גופו מכובד על הבריות. ואין כבוד התורה אלא לעשות על פי חוקיה ומשפטיה", כלומר – עשיית מצוות התורה זה העיקר אשר כולל בתוכו גם כבוד ספר תורה, אך אין זה דבר בפני עצמו.